

WYCHOWANIE RESOCJALIZUJĄCE A PRZEJAWY ZABURZEŃ SPOŁECZNYCH I EDUKACYJNYCH W ŚRODOWISKU SZKOLNYM

REEDUCATION AND SIGNS OF SOCIAL AND EDUCATIONAL PROBLEMS IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

AGATA STRYCHOWSKA¹

Streszczenie

Artykuł prezentuje nauczycielom/wychowawcom, spotykającym się z przejawami zaburzeń społecznych i edukacyjnych wśród uczniów szkół zawodowych, koncepcje różnorodnych oddziaływań. Wśród wymienionych propozycji pojawiły się: system punktowy oceny z zachowania, realizacja „programu ukrytego” przez nauczycieli, aktywność fizyczna, podnoszenie kultury przez kontakt ze sztuką, a nade wszystko autorytet nauczyciela/pedagoga. Ponadto, niniejsza praca podkreśla wartość umiejętnego towarzyszenia wychowankom w przestrzeni szkolnej, gdyż uważane jest ono, przez teoretyków i praktyków, za najbardziej trafną formę wychowania resocjalizującego, które otwiera wychowanka na lepszą przyszłość.

Słowa kluczowe

Wychowanie resocjalizujące, adolescenci, środowisko szkolne, koncepcja różnorodnych oddziaływań.

Abstract

The article presents teachers / educators prevalence of social and educational problems behaviors among adolescents and adequate, multidimensional prevention efforts: the point system of behavior assessment, the realization "the hidden" by teachers, physical activity, raising culture through contact with art, and authority of the teacher / educator. Article also shows that education is the best form interaction which opens the adolescents a better future.

Key words

adolescents, school environment, social and educational problems among adolescents, multidimensional prevention efforts.

Propozycja wychowania resocjalizującego, jaką przedstawię w niniejszym artykule, nie jest jedyną propozycją oddziaływań wychowawczych na zaburzenia występujące w zachowaniu społecznym i edukacyjnym uczniów szkół zawodowych. Refleksja będzie oparta nie tylko na teoriach zawartych w literaturze przedmiotu, ale będzie nawiązywała w dużym

¹ Agata Strychowska, doktor nauk humanistycznych: filolog polski, historyk, pedagog. numer telefonu: 601 194 834, e-mail: a.strychowska@wp.pl

stopniu do praktyki z młodzieżą, którą jako nauczycielka i wychowawczyni zdobyłam w okresie 15 letniej pracy w szkole. Zanim zaproponuję sposoby zapobiegania i przezwycięzania zaburzeniom, jakie przejawiają się w środowisku szkolnym, pragnę podkreślić, że nie ma gotowej recepty na sukces i że praca z młodzieżą przejawiającą te zaburzenia nie jest łatwa. Potwierdzają to zarówno teoretycy, starający się ustalić przyczyny niedostosowania oraz wypracować skuteczne metody profilaktyczne, jak i osoby mające bezpośrednio do czynienia z problemami wychowania i resocjalizacji. Dlaczego podkreślam wartość wychowania resocjalizującego w niniejszym artykule? Otóż dlatego, że zakres i cele wychowania oraz resocjalizacji w dużej mierze się pokrywają. W obu przypadkach chodzi o „zmianę”, która ma wpłynąć na zachowanie jednostki do podjęcia autonomicznej egzystencji w społeczeństwie². Wspomniana zmiana zakłada ingerencję z zewnątrz ze strony wychowawców na jednostkę w postaci narzuconego kształtowania osobowości, co spotyka się z zarzutem antypedagogiki i podejścia postmodernistycznego, które za dominującą kategorię w społeczeństwie postmodernistycznym uznaje dobrowolność.³ O wychowaniu resocjalizującym mówią więc Czapów i Jedlewski, a opiera się ono na teorii uczenia się i teorii twórczej samodzielności, co podkreśla zarówno aspekt oddziaływania na wychowanka ze strony wychowawcy, jak i jego proaktywność.⁴ Słowem, które najlepiej oddaje zarówno sens działań wychowawczych ze strony wychowawców, jaki i podkreśla pewien aspekt dobrowolności jest słowo „towarzyszyć”. Oznacza ono dołączenie do kogoś, aby iść razem z nim tam, dokąd on zmierza. A więc w wyniku towarzyszenia nawiązuje się bliskie relacje wzajemności, które są nie tylko pracą z wychowankiem, kształtowaniem go, ale stwarzaniem warunków jego rozwoju psychospołecznego, podejmowaniem wspólnej drogi prowadzącej do optymalnego rozwoju i jego autonomii.

Przyszli nauczyciele, pedagodzy i psycholodzy, podejmujący pracę w szkole, powinni mieć świadomość tego, że towarzyszenie nie jest łatwe, że wymaga od nas niebywałego zaangażowania i poświęcenia, nieustannego doskonalenia się i pamiętania w każdej chwili, że stoi przed nami drugi człowiek. Bez względu na to z jakiego środowiska rodzinnego pochodzi, jakie ma za sobą doświadczenia. Specjalną troską powinniśmy obdarzać szczególnie tych młodych ludzi, którzy mają bardzo trudne doświadczenia, obciążeni są różnymi chorobami. One bowiem wpływają na ich stosunek do innych, do życia w ogóle. Stąd nie rzadkie zaburzenia w zachowaniu społecznym i edukacyjnym dorastających. Dlatego każdy z nich powinien być dla nas ważny i wyjątkowy. Mimo trudności, jakie napotykamy w przestrzeni szkolnej, trzeba pracować, nade wszystko uczyć się rozmawiać z rodzicami i uczniami, modyfikować systemy i metody wychowawcze. Nieustannie zdobywać wiedzę na temat czynników warunkujących zaburzenia w zachowaniu, dokładnie diagnozować i przeciwdziałać z rozmysłem i odpowiedzialnie. I temu właśnie poświęcony jest niniejszy artykuł.

Rola nauczyciela

Brak odpowiedniego ideału i wzorca w rodzinie lub propagowane w mass mediach negatywne wzorce są przyczyną antyspołecznych zachowań młodzieży⁵. Tym bardziej pamiętać należy, że szkoła jest drugim, ważnym środowiskiem wychowawczym dla młodego człowieka, przestrzenią, w której odbywa się proces wzajemnego oddziaływania, przebiega

² K. Biel, (2004), Towarzyszenie, czyli o postawie wychowawcy resocjalizującego (w:) *Metodyka pracy resocjalizacyjnej*, WSFP Ignatianum, Kraków, s.143.

³ W.W. Szczęśny,(2000), *Poglądy pedagogiczne Immanuela Kanta*. Traktat o filozofii edukacji, warszawa, s. 141.

⁴ Cz. Czapów, S. Jedlewski, (1976), *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa, s. 40-46.

⁵ Cz. Cekiera, (2001), *Rozwój ku wyższym wartościom profilaktyką przestępczości*, (w:) B. Urban (red.) *Dewiacje wśród młodzieży, uwarunkowania i profilaktyka*, Kraków, s. 237.

proces wychowania, przekazywania i wprowadzania w świat wartości kultury, norm moralno-społecznych. W związku z tym, szkoła musi zapewnić odpowiednie warunki dla rozwoju jednostki. Jednym z warunków koniecznych jest zatrudnienie świetnych nauczycieli, którzy będą nie tylko fachowcami w zakresie swojego przedmiotu, ale będą pełnili niejednokrotnie także rolę wychowawcy klasowego, animatora zdarzeń artystycznych, kulturalnych, tudzież rolę działacza społecznego, psychologa lub pedagoga. Bowiem rzeczywisty sukces ucznia jest „efektem pracy ucznia pod kierunkiem nauczyciela-mistrza, jego wiedzy, sposobu bycia i doświadczenia. Od tego czy będzie umiał zdobyć zaufanie ucznia...”.⁶ Musimy stale pamiętać, że jesteśmy bacznie przez młodzież obserwowani i oceniani. Dlatego postawa nasza wobec dorastających, szczególnie sytuacji trudnych oraz kryzysów pojawiających się w ich życiu, powinna być właściwa, tzn. dająca poczucie bezpieczeństwa i oparcia jakie daje ideał, bo nie jest to bez znaczenia. Taka postawa może zapobiegać frustracji, agresji, przestępczości, poczuciu niepewności, braku zainteresowania czymkolwiek, ucieczkom ze szkoły a nawet w chorobę, brakowi odpowiedzialności za swoje postępowanie.

Bycie nauczycielem, pedagogiem, psychologiem jest nie tylko trudne, ale piękne i odpowiedzialne zarazem. Zawód ten, to powołanie. Nauczyciel jest człowiekiem pracującym dla innych i dlatego sprawą nadrzędną jest rozumienie przez niego ludzi. Nauczyciel-mistrz potrafi też znaleźć motywację do ciągłego entuzjazmu i traktować nauczanie jako życiową pasję, jest współtwórcą kultury, aktywnie uczestniczy w działalności społecznej, te umiejętności pozostają domeną najlepszych nauczycieli. A zatem kreatywność, wiedza i doświadczenie oraz podejście pedagogiczne są najbardziej pożądane.

Program ukryty szkoły

Nieodłącznym składnikiem każdej szkoły jest tzw. „program ukryty”⁷, niestety, wielu nauczycieli nie zdaje sobie sprawy z tego jakie kluczowe znaczenie ma on dla wychowania (wychowania moralnego uczniów i kształtowania kultury szkoły). Przez ukryty program szkoły⁸ rozumiemy postawy moralne nauczycieli, ich poglądy, przekonania i uprzedzenia, reguły i zasady, kierujące życiem szkoły każdego dnia. Do programu ukrytego należy także architektura budynków, urządzenie sal lekcyjnych oraz posiadanie pomocy dydaktycznych, które mogą wykonywać sami uczniowie lub z pomocą nauczyciela. Warto, by nauczyciele kształtowali program ukryty w taki sposób, aby oddziaływał na uczniów pozytywnie.

Do działań kształtujących „program ukryty” i wpływających pozytywnie na atmosferę szkoły należą: „częste pochwały uczniów i rodziców za pomocą dyplomów, listów, telefonicznie czy podczas spotkań z rodzicami; organizowanie przedsięwzięć integrujących różne środowiska, radowanie się z osiągnięć innych, wspólne świętowanie sukcesów nauczycieli i uczniów, wprowadzanie innowacji na lekcjach, angażowanie rodziców i uczniów w przygotowanie i prowadzenie uroczystości szkolnych, organizowanie hospicji koleżeńskich swoich zajęć, umacnianie wiary ucznia we własne możliwości, promowanie pracy zespołowej, uczenie wrażliwości na potrzeby innych poprzez promowanie wolontariatu przede wszystkim własną postawą, konsekwentne karanie postaw uczniów, które uwłaczają godności innych”.⁹

⁶ D. Dulaba, (2009), Towarzyszyć, współuczestniczyć, współprzeżywać (w:): Być dla innych, red. W. Żmudziński, Kwartalnik o wychowaniu nr 2(37), Gdynia, s.58.

⁷ D. Turska, (2004), Program którego nie widać, Przegląd Oświatowy, 3 (283).

⁸ T. Wolan (2001), Ukryty program w praktyce pedagogicznej placówek edukacyjnych, Gazeta Uniwersytecka UŚ, 7 (86).

⁹ W. Żmudziński, (2008), Kształtowanie kultury szkoły poprzez „program ukryty”, Być dla innych 1 (34), s. 35-36.

Wymienione wyżej działania mogą być podjęte przez każdego nauczyciela. Oddziaływania takie mogą spowodować, że przestrzeń szkolna stanie się miejscem przyjaznym dla ucznia, rodzica i nauczyciela.

Podnoszenie kultury przez sztukę

Pod pojęciem sztuka rozumiemy zarówno muzykę, teatr, taniec, wybrane elementy środków masowego przekazu, jak i sztuki piękne czyli: architekturę, malarstwo, rzeźbę i rzemiosło artystyczne. Z własnej pracy pedagogicznej wiem, że obcowanie ze sztuką cieszy się zainteresowaniem uczniów. Szczególnie, jeśli mamy do czynienia z ciekawą sztuką, gdyż ta zazwyczaj stanowi najlepszą inspirację. To mogą być lekcje muzealne podejmujące atrakcyjny temat. Np. Muzeum Stanisława Wyspiańskiego w Krakowie, które budzi zaciekawienie ze względu na wielostronność. Zainteresowanie młodzieży wzbudzają muzea, które należą bardziej do techniki, niż sztuki. Np. Zbiory Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej na Dębnikach w Krakowie czy też Muzeum Lotnictwa.¹⁰ Te szczególnie interesujące będą dla uczniów szkół technicznych i męskiej części młodzieży. Podobną funkcję pełnią muzea i galerie na wolnym powietrzu np. skanseny, dzwonnice, młyny, wiatraki, tartaki. Inną galerię na wolnym powietrzu stanowią rzeźby-pomniki np. na Plantach Krakowskich, poświęcone poetom i bohaterom poematów polskich.¹¹ W takich sytuacjach wychowanie i nauczanie przez sztukę sprawdza się najlepiej.

Obcowanie ze sztuką to także twórczość własna, która daje największe zadowolenie. Młodzież chętnie recytuje, śpiewa, tańczy, gra na instrumentach. Doskonałą formą realizacji siebie jest udział w zajęciach szkolnego koła teatralnego. Efektem pracy w tych zajęciach mogą być wspaniałe przedstawienia, wystawiane z różnych okazji, które dadzą wiele satysfakcji zarówno uczniom jak i nauczycielom. Inne korzyści z występów na forum to: osvajanie ze sceną, nauka konferansjerki, integracja młodzieży i odpowiedzialność za pracę w zespole, rozładują napięcia, stesy, frustracje, są świetnym antidotum dla uczniów z ADHD, alternatywą dla nikotyny, alkoholu i innych narkotyków, wagarów itp. Współczesna młodzież często i chętnie wykonuje rysunki, a od tego dość łatwo przejść do wykonywania obrazów przy pomocy farb. Warto więc zachęcać młodzież utalentowaną plastycznie do wykonywania wystroju wnętrz szkolnych np. pomocy dydaktycznych, scenografii teatralnych, tworzenia garderoby teatralnej, pracy w gazecie szkolnej. Młodzi ludzie interesują się ostatnio też fotografowaniem, warto więc zachęcić ich do rejestrowania uroczystości szkolnych i pozaszkolnych za pomocą aparatu fotograficznego i kamery.

Aktywność fizyczna

Wychowanie fizyczne jest istotną częścią wychowania zdrowotnego. Wg Leksykonu PWN wychowanie fizyczne to: „całokształt zabiegów zmierzających do zapewnienia prawidłowego rozwoju fizycznego organizmu, doskonalenia sprawności ruchowej i wyrabiania nawyków rekreacyjnych”.¹² Dlatego podstawowym celem wychowania fizycznego jest sprzyjanie prawidłowej budowie ciała chłopców i dziewcząt oraz rozwijanie u nich sprawności fizycznej, jak również podnoszenie odporności organizmu i wyrabianie dobrych nawyków czynnej rekreacji¹³.

¹⁰ J. Samek, (2001), Sztuka jako medium działań profilaktyczno-resocjalizacyjnych, Komunikat (w:) Dewiacje wśród młodzieży, uwarunkowania i profilaktyka, pod (red.) B. Urban, UJ, Kraków, s.394.

¹¹ Tamże, s. 395.

¹² Leksykon PWN (1972), red. A. Karwowski, Warszawa, s. 1303.

¹³ Nowa encyklopedia PWN (1997), red. B. Petrozolin-Skowrońska, T: 6, Warszawa, s.916.

Łatwe do zastosowania formy rekreacji fizycznej czyli ruchowej to: przede wszystkim wycieczki piesze i rowerowe, zabawy ruchowe i terenowe oraz formy sportowo-zabawowe, a także spacer, udział w dyskotekach, prace fizyczne pozostające na usługach domu, szkoły czy środowiska, do nich należą również prace na działce własnej lub szkolnej.

Z wielu badań wynika, że niewyczynowe uprawianie sportu prowadzi zazwyczaj do pozytywnych konsekwencji zdrowotnych tzn. poprawia sprawność fizyczną i stan zdrowia oraz psychologicznych tzn. redukcji napięcia emocjonalnego, wzrostu odporności na stres, poprawy nastroju, obniżenia agresywności. Dodatni wpływ sportu jest większy, gdy wysiłek ma charakter aerobowy (jogging, pływanie, aerobic) i nie polega na rywalizacji.

W związku z powyższym przekonujemy młodzież o użyteczności wychowania fizycznego, a przez to i zdrowotnego, zachęcajmy do umiejętnego spędzania czasu wolnego, gdyż lepiej zapobiegać chorobom i niedożywieniu, niż je leczyć lub przewycięzać.¹⁴

Punktowy system oceniania zachowania uczniów.

Coraz częściej w praktyce szkolnej, zakładach resocjalizacyjnych stosuje się zasady ekonomii punktowej w ocenie zachowania wychowanków. W każdym z tych miejsc powstaje inny regulamin przyznawania punktów, inny system preferencji czynności podlegających nagrodom i karom czy wreszcie specyficzny system realizacji nagród i kar.¹⁵ Pracę nad regulaminem podejmuje Rada Pedagogiczna, która musi rozstrzygnąć, co i w jaki sposób nagradzać, a także, co i w jaki sposób karać.¹⁶ Zagadnienie to nie jest wcale łatwe, gdyż każdy ma swą własną „filozofię” na temat stopnia ważności różnych przejawów zachowania-pozytywnego i negatywnego. A zatem Rada Pedagogiczna musi stworzyć listę zachowań, za które wychowankowie będą otrzymywali punkty i dokonać koniecznie hierarchizacji poszczególnych przejawów zachowania. Ma to na celu zachęcić wychowanków do wysiłku na różnych polach. Za jedno zachowanie wychowanek otrzymuje więcej punktów, za inne mniej. Za zachowanie pozytywne np. udział w konkursie przedmiotowym na etapie szkolnym +20pkt, na etapie powiatowym +35pkt, na etapie okręgowym +50pkt, a za przejście do finału uczeń otrzyma +70 pkt. Za udział w zajęciach pozalekcyjnych +20pkt przyznawanych co miesiąc, zaplanowanie i organizowanie działań charytatywnych od 0 pkt do +40 pkt, za udział w organizowaniu akademii, imprezy szkolnej od +5- +30 pkt, +25 pkt za 100% frekwencję w miesiącu itp. Natomiast uczeń/wychowanek otrzyma -100 pkt za każde negatywne zachowania takie jak: kradzież, używanie alkoholu lub innych środków psychoaktywnych w szkole lub na imprezach organizowanych przez szkołę, rozprowadzania środka odurzającego na terenie szkoły, chuligańskie wybryki na terenie szkoły, wandalizm, fizyczne znęcanie się nad innymi, psychiczne znęcanie się nad innymi, wejście w konflikt z prawem, inne wykroczenie, które narusza ogólnie przyjęte zasady tolerancji światopoglądowej, religijnej, rasowej i kulturowej. Ale za palenie papierosów, każdy stwierdzony fakt -20 pkt, używanie telefonu komórkowego lub innych urządzeń rejestrujących dźwięk i obraz - 25 pkt, za każde spóźnienie -2 pkt, za każdą godzinę lekcyjną nieusprawiedliwioną -5pkt, za cały dzień wagarów -25 pkt. przywołałam tylko niektóre przykłady zachowań i odpowiadające im punkty, jakie odnalazłam w regulaminie jednej ze szkół zawodowych na terenie Śląska (strona internetowa www.zsee.bytom.pl, s.24-28). Za kryterium oceny w tej szkole przyjmuje się liczbę punktów uzyskanych przez ucznia np. zgodnie z następującymi zasadami: wzorowe (200 punktów i więcej), bardzo dobre (171-200 punktów), dobre(141-170 punktów), poprawne (101-140 punktów), nieodpowiednie 70-100 punktów), naganne (poniżej 70

¹⁴ M. Łobocki,(2006), Teoria wychowania w zarysie, Impuls, Kraków, s. 309.

¹⁵ K. Pospiszyl, (1998), Przykłady zastosowania ekonomii punktowej w resocjalizacji (w:) Resocjalizacja, Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa, s.102.

¹⁶ Tamże, s.104.

punktów). Ocenie z zachowania podlega: funkcjonowanie ucznia w środowisku szkolnym (aktywność społeczna, stosunek do obowiązków szkolnych), respektowanie zasad współżycia społecznego i ogólnie przyjętych norm etycznych (kultura osobista, dbałość o zdrowie swoje i innych). Ocenę ustala się wg następujących zasad:

1. Na początku każdego semestru uczeń otrzymuje 150 punktów dodatnich, których liczbę, w zależności od prezentowanej postawy w ciągu semestru może zwiększyć lub zmniejszyć;
2. Ocenę z zachowania ustala wychowawca klasy po uwzględnieniu: samooceny ucznia, opinii klasy, opinii nauczycieli, uwag pracowników szkoły, semestralnej oceny z zachowania ustalonej przez opiekuna praktycznej nauki zawodu;
3. Punkty pozytywne i negatywne przyznaje się również za zachowanie poza szkołą
4. Wychowawca klasy lub inny nauczyciel przy każdej uwadze wpisanej na temat zachowania ucznia (pozytywnej lub negatywnej) wpisuje liczbę punktów;
5. Uczeń zdobywa punkty podejmując działania określone jako „Zachowania pozytywne”;
6. Uczeń otrzymuje punkty ujemne o ile przejawia zachowania określone jako „Zachowania negatywne”;
7. Ocenę zachowania ucznia dokonuje się na koniec każdego semestru ;
8. Ocena roczna z zachowania ustalana jest na podstawie średniej punktów z semestrów nauki.¹⁷

K. Pospiszyl podaje, że ekonometrię punktową stosuje się w szkole i w zakładach resocjalizacyjnych. W niektórych zakładach punkty zamieniane są na bony lub żetony stąd potoczna angielska nazwa terapii behawioralnej token economy tzn. ekonomia żetonów/bonów¹⁸. Dzięki temu wychowanek zabiega o jak najlepszą zapłatę za swe wysiłki, uczy się oszczędzania, planowania wydatków. Za zarobione punkty, które wymieniane są na bony (podpisane imieniem i nazwiskiem właściciela), te zaś umożliwiają nabycie przez wychowanków artykułów i przedmiotów osobistego użytku, natomiast przedmioty trwałego użytku, jak telewizory, sprzęt sportowy, radiodbiorniki mogą wypożyczać za zarobione punkty/pieniądze. Wychowanek nie musi wydawać wszystkich zarobionych „pieniędzy”, może je oszczędzać i przeznaczyć, w późniejszym czasie, na poważniejsze zakupy. Natomiast w regulaminie w/w szkoły zawodowej nie dokonuje się zamiany punktów na żetony/bony, lecz oceny z zachowania (podane wyżej), które pojawiają się na świadectwie szkolnym.

Pamiętać należy jednak, że stosowanie tylko metody behawioralnej w jej klasycznej postaci może sprowadzić proces wychowania do poziomu płynących z zewnątrz wzmocnień, doprowadzając do niższego, heteronomicznego stadium reakcji moralnych. Tymczasem prawdziwa struktura poczuć moralnych tkwi w ich autonomiczności, zakorzenionej w psychice człowieka (zinternalizowanej) potrzebie bycia dobrym i czynienia dobra. Należy zatem stosować punktowy system oceniania wraz z innymi metodami oddziaływań wychowawczych, by wyeliminować sztuczność wynikającą z regularności wzmocnień.

WNIOSKI

Celem tego artykułu nie było podanie gotowej recepty na to, jak uzdrowić sytuacje trudne w szkole. Rozważania jakie poczyniłam w odwołaniu do literatury przedmiotu i praktyki

¹⁷ Punktowy system oceny z zachowania uczniów Zespołu Szkół Elektryczno-Elektronicznych w Bytomiu (w:) Statut Szkoły ZSEE, Bytom, s. 24-25.

¹⁸ K. Pospiszyl, (1998), op.cit., s. 106

pedagogicznej miały pokazać, że koncepcja zróżnicowanych oddziaływań jest szansą dla współczesnego wychowania i resocjalizacji. Zwłaszcza dla wychowania resocjalizującego, które jest towarzyszeniem wychowankowi, pomaganiem mu w jego dojrzewaniu, kształtowaniem osobowości. To umiejętne towarzyszenie natomiast nie jest tylko rozwiązywaniem konkretnych problemów wychowawczych, jakie pojawiają się w środowisku szkolnym, ale zaproszeniem do „podróży”, która otworzy wychowanka na lepszą przyszłość. Dzięki niej wychowanek ma szansę stać się podmiotem własnego życia, zdolnym dokonywać właściwych, odpowiedzialnych wyborów, nawiązywać głębokie relacje interpersonalne. Umiejętne towarzyszenie, oparte na psychologii humanistycznej może być doskonałą formą wychowania resocjalizującego.

Zgłoszona przez Wyższą Szkołę Biznesu w Dąbrowie Górniczej.

Bibliografia

Biel K., Towarzystwo, czyli o postawie wychowawcy resocjalizującego (w:) *Metodyka pracy resocjalizacyjnej*, WSFP Ignatianum, Kraków 2004.

Cekiera Cz., *Rozwój ku wyższym wartościom profilaktyką przestępczości*, (w:) B. Urban (red.) *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, Kraków 2001.

Czapów Cz., Jedlewska S., *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1976.

Dulaba D., *Towarzystwo, współuczestniczyć, współprzeżywać* (w:) *Być dla innych*, red. W. Żmudziński, *Kwartalnik o wychowaniu* nr 2(37), Gdynia 2009.

Leksykon PWN, red. A. Karwowski, Warszawa 1972.

Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Impuls, Kraków 2006.

Nowa encyklopedia PWN, red. B. Petrozolin-Skowrońska, T: 6, Warszawa 1997.

Pospiszył K., *Przykłady zastosowania ekonomii punktowej w resocjalizacji* (w:) *Resocjalizacja, Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.

Punktowy system oceny z zachowania uczniów Zespołu Szkół Elektryczno-Elektronicznych w Bytomiu (w:) *Statut Szkoły ZSEE*, Bytom 2010.

Samek J., *Sztuka jako medium działań profilaktyczno-resocjalizacyjnych*, *Komunikat* (w:) *Dewiacje wśród młodzieży, uwarunkowania i profilaktyka*, pod (red.) B. Urban, UJ, Kraków 2001.

Szczęśny W. W., *Poglądy pedagogiczne Immanuela Kanta. Traktat o filozofii edukacji*, Warszawa 2000.

Turska D., *Program którego nie widać*, *Przegląd Oświatowy* 3 (283), 2004.

Wolan T., *Ukryty program w praktyce pedagogicznej placówek edukacyjnych*, *Gazeta Uniwersytecka*, UŚ, 7 (86) 2001

Żmudziński W., *Kształtowanie kultury szkoły poprzez „program ukryty”*, *Być dla innych* 1 (34) 2008.

Recenzent: Mgr. Katarína Dudová, PhD.